

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - X

Issue - IV

October - December - 2021

MARATHI PART - I / HINDI

Peer Reviewed Refereed
Research Journal

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING

2019 - 6.399

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli, Dist. Hingoli

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१३	संशोधनात शैक्षणिक संकेतस्थळांची उपयुक्तता डॉ. संगीता अजय महाजन	५८-६५
१४	माहिती व संज्ञापन तंत्रज्ञानाचा संशोधनात उपयोग प्रा. डॉ. सारिका विष्णु केदार	६६-६९
१५	संशोधन पद्धती एक अभ्यास डॉ. भारत शिंदे	७०-७५
१६	संशोधनातील ग्रंथालयाचे स्थान डॉ. दया अतुल जेठे	७६-८०
१७	'सबाल्टर्न स्टडीज'-अधः स्तर इतिहास लेखन प्रा. डॉ. कृष्णा महादेव पाटील	८१-८४
१८	दयानंद वाणिज्य महाविद्यालय ग्रंथालयातील अध्ययन आणि संशोधनास प्रेरक उपक्रमांचा अभ्यास श्री. विठ्ठल विश्वनाथ जाधव डॉ. विक्रम व्ही. गिरी	८५-९२
१९	संशोधनाची विविध साधने आराधना संतोष गुरव	९३-९७
२०	माहिती संकलन पद्धती व तंत्रज्ञान डॉ. राजेश्री अप्पाराव जाधव	९८-१००
२१	संशोधन अहवालासाठी संशोधकास आवश्यक कौशल्य डॉ. घ. ना. पांचाळ प्रा. डॉ. एच. टी. सातपुते जाधव मारोती बालाजी	१०१-१०३
२२	स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठास मानव्य विद्याशाखे अंतर्गत सादर पी.एच.डी. प्रबंधांचे उल्लेख विश्लेषण प्रा. दत्तराम रामजी रगडे	१०४-१०९
२३	बाह्य स्रोत (Out Sourcing) ही काळाची गरज डॉ. पवार जी. आर.	११०-११६

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli, Dist. Hingoli

२३. बाह्य स्रोत (Out Sourcing) ही काळाची गरज

डॉ. पवार जी. आर.

शिवाजी महाविद्यालय, हिंगोली.

सार

एखाद्या माणसाकडून किंवा संस्थेकडून आपल्याला किंवा संस्थेला हवी असलेली मदत मोबदला देऊन घेणे यालाच बाह्यस्रोत असे म्हणता येईल. ग्रंथालया-विषयी सुध्दा सहकारी संस्थाकडून ग्रंथालयामधील सेवा घेतल्या जातात. अलिकडच्या काळात व्यवस्थापनामधील विविध स्रोतांचा आधार घेत असताना वेगवेगळ्या विचार केला जात आहे. याचा उपयोग सध्याच्या काळात खाजगी क्षेत्रासाठी जास्त प्रमाणात झालेला दिसून येत आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये बाह्यस्रोताची गरज, ग्रंथालयाची बाह्यस्रोत, त्याचप्रमाणे बाह्यस्रोताची गरज, ग्रंथालयाची बाह्यस्रोताच्या माध्यमाने कोणत्या सेवा घेता येतात. त्यामध्ये सेवा देणाऱ्याची निवड कशी करावी आणि बाह्यस्रोतामध्ये नविन तंत्रज्ञानाचा परिणाम काय झाला. याविषयी विवेचन केलेले आहे.

शोधसंज्ञा

बाह्यस्रोत, तंत्रज्ञान, अंकीय ग्रंथालय, ओपॅक, संगणकीकरण,

प्रस्तावना

आजच्या गतीमान युगात कालच्यापेक्षा सर्वच स्तरावर व्यवस्थापन गतीमान होत आहे. याकरीता संस्थेने आपल्या मुळ उद्दिष्टांवरच अधिकाधिक लक्ष केंद्रित करणे हे अधिकाधिक लाभदायक वा गरजेचे ठरत आहे. बाह्यस्रोत ही संकल्पना औद्योगिक क्षेत्रामध्ये उदयास आली. कमीत-कमी किंमतीत दर्जेदार उत्पादन करणे यामधूनच बाह्यस्रोताचा जन्म झालेला आहे. बाह्यस्रोतामध्ये दुय्यम दर्जाची कामे करून घ्यायची त्यामुळे कंपनीला अथवा संस्थेला प्रमुख कामावर जास्त लक्ष केंद्रित करता येते. बाह्यस्रोताला ग्रंथालयामध्ये सुध्दा अपवाद नाही. ग्रंथालय ही सेवाभावी संस्था आहे. ग्रंथालयाचे उत्पादन म्हणजे ग्रंथालयातील सेवा होय. ग्रंथालयातील बाह्यस्रोताच्या माध्यमातून काही कामे करून घेतली जाऊ लागली आहे. उदा. ग्रंथालयाची स्वच्छता करणे, ग्रंथालयाचे संगणकीकरण करायचे झाल्यास नविन डेटाबेस तयार करणे, ग्रंथालयातील पुस्तकाचे बुक बाईंडिंग करणे, ग्रंथालयातील तालीकापत्रे तयार करणे, ग्रंथालयातील कर्मचाऱ्यांना नविन तंत्रज्ञानाच्या बाबतीत प्रशिक्षित करणे, इत्यादी कामे बाह्यस्रोताच्या माध्यमातून ग्रंथालयामध्ये करून घेता येतात. बाह्यस्रोताच्या माध्यमातून दुय्यम प्रतीची कामे करून घेतल्या जातात. म्हणजेच संस्थेला प्रमुख उद्दिष्टे असलेल्या कामावर जास्त लक्ष केंद्रित करता येते.

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli, Dist. Hingoli

ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र संबंधीत संस्थांच्या व्यवस्थापनाचा विचार करित असताना माहिती तंत्रज्ञान व मनुष्यबळ हे स्रोत बाह्यस्रोताच्या स्वरूपात स्वीकारणे कालच्यापेक्षा अधिक संयुक्तीक व उपयुक्त ठरत आहे. आधुनिक काळात अंकीय ग्रंथालयात बाह्यस्रोत करणं म्हणजेच उत्कृष्ट व्यवस्थापन करणे होय.

संकल्पना

बाह्यस्रोत व्यवस्थापन ही एक संकल्पना आहे. वरवरं पाहता वेगळी वाटत असली तरी ही संकल्पना परिचित असून अत्यंत सर्वसामान्य अशीच आहे. कोणतेही उत्पादन वा सेवा स्वतः निर्माण करण्यापेक्षा त्या दुसऱ्याकडून घेणे. दुसऱ्या व्यक्तीकडून, संस्थेकडून किंवा कंपनीकडून मदत घेणे यालाच बाह्यस्रोत असे म्हणता येईल. एखाद्या संस्थेचे कार्यपध्दतीत दुसऱ्यावर सोपवणे आणि आपल दैनंदिन व्यवस्थापन सुलभ करणे.

व्याख्या

“प्रत्येक गोष्ट स्वतः उपलब्ध न करता दुसऱ्याकडून उपलब्ध करून घेणे यालाच बाह्यस्रोत असे म्हणतात”.

संस्थेबाहेरील व्यक्तीकडून किंवा दुसऱ्या संस्थेकडून/कंपनीकडून एखादे उत्पादन किंवा एखाद्या व्यक्तीची सेवा घेणे म्हणजे बाह्यस्रोत होय.

“Acquiring a product or service rather than producing yours”.

बाह्यस्रोताची गरज (Need for out sourcing)

बाह्यस्रोताची कोणत्याही संस्थेच्या व्यवस्थापनास आजच्या युगात अधिकाधिक गरज भासत आहे. याची काही कारणे विचारात घेत असताना गतिमान व्यवस्थापन, जलद गतीने उपलब्ध व पुरवठा याबरोबर संस्थेच्या विविध घटकातील संघटन व सहकार्य साधत असताना संस्थेच्या मुख्य उद्दिष्टांशी संबंधीत उत्पादने व सेवा निर्मितीत येणाऱ्या अडचणी मुख्य घटक आहे. अशा कोणत्याही संस्थेने वाढलेला व्याप त्या संस्थेस अशा बाह्यस्रोतावर अवलंबून राहण्यास भाग पाडत आहे. व्यवस्थापन बाह्यस्रोताच्या करण्यापाठीमागील कारणे खालीलप्रमाणे आहेत.

१. कमी खर्चामध्ये पूरक सेवा.
२. मुलभूत उद्दिष्टे कार्यावर अधिकाधिक लक्ष केंद्रित करता येते.
३. सेवा अधिक प्रभावीपणे, अधिक जागरूकतेने आणि लवचिकतेने आणि सक्षमपणे देता येते.
४. उत्कृष्ट सेवा प्रदान करण्यासाठी.
५. पुरवठादाराकडे अधिक लक्ष केंद्रित केल्याने अधिक दर्जेदार सेवा देता येते.
६. अंतर्गत व्यवस्थापनामध्ये अधिकाधिक येणारी शिस्त यामुळे मिळणारा लाभ व अंतर्गत स्रोतांशी कमीत कमी अवलंबून राहणे.
७. अंदाजपत्रकावर नियंत्रण ठेवता येणे. गतिमान कार्यपध्दतीचा वा सेवेचा अवलंब करता यावा.
८. अंतर्गत भौतिक बाबीवर कमीत कमी गुंतवणूक करता यावी.

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli Dist.Hingoli

मुलभूत उत्पादने व सेवा निश्चित तारखेला व वेळेवर अधिक क्षमतेने उपलब्ध करून देता याव्या.

१०. अंतर्गत तज्ञांची अनुपलब्धता
११. कमी धोक्याच्या व्यवस्थापनामुळे नवनविन कल्पना राबविता येणे.
१२. जलद सेवा देण्यासाठी
१३. अंतर्गत कुशलतेचा अभाव दुर करण्याकरिता
१४. व्यवस्थापनातील धोके टाळण्यासाठी
१५. स्पर्धेत सहभागी होण्यासाठी

वरील सर्व कारणामुळे संस्थेत व्यवस्थापन गतीमान करण्यासाठी बाह्यस्रोत करणे गरजेचं आहे.

ग्रंथालयातील बाह्यस्रोत

बदलत्या परिस्थितीत आज अनेक संस्था बाह्यस्रोतचा वापर करताना दिसत आहे. याला ग्रंथालय संस्थाही अपवाद नाही. किंबूहना आजकाल अशा बाह्यस्रोतची आवश्यकता भासू लागली आहे. ग्रंथालये व माहिती तंत्रज्ञान संस्थामध्ये बाह्यस्रोतचा पुढील बाबींकरिता शक्य होते.

१. अशा संस्थेतील भौतिक सुविधांचा अवलंब करतांना उदा. स्वच्छता, देखभाल, सुरक्षा इत्यादी करिता बाह्यस्रोत मनुष्यबळाचा वापर.
२. अशा संस्थेकरिता लागणाऱ्या उच्च दर्जाच्या तंत्रज्ञानविषयक सेवा सुविधा.
३. ग्रंथालयाचे संगणकीकरण, संदर्भ सेवा, ग्रंथालयीन तालीकीकरण ग्रंथबांधणी इत्यादी तांत्रिक सोपस्कर.

ग्रंथालय ही एक सेवाभावी संस्था असल्यामुळे बाह्यस्रोतचा वापर होणार असल्यामुळे ग्रंथालयाच्या खर्चात बचत होते. उदा. ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्राचे प्रशिक्षणार्थी त्याच्याद्वारे डाटा फीडींग, सुची, वर्गीकरण, तालीकीकरण, नेटवर्कींग इत्यादी तांत्रिक उपस्कारांकरिता वापर करून घेता येतो.

एकूणच एखाद्या संस्थेच्या व्यवस्थापनात बाह्यस्रोताचा वापर करावयाचा असल्यास सुरुवातीस अशा स्रोताचे स्वरूप व त्याची व्याप्ती ठरवणे गरजेचे असते. तसेच त्याचे सेवा सातत्य व सेवेकरिता मोजली जाणारी किंमत याचे भान ठेवणे गरजेचे असते. व्यवस्थापनाच्या दहा टक्के कपातीच्या धोरणामुळे पूर्ण नविन कर्मचारी नेमू शकत नाही. म्हणून दुय्यम प्रतीची कामे बाह्यस्रोताच्या माध्यमातून करून घेता येतात.

बाह्यस्रोताचे फायदे

१. बाह्यस्रोताच्या माध्यमातून मिळवलेली सेवा परिणामकारक असते.
२. प्रमुख कार्यावर लक्ष केंद्रित करतात.
३. व्यवस्थापनावरील खर्च कमी होतो.
४. बाह्यस्रोताच्या माध्यमातून कार्य हे प्रशिक्षित व्यक्तीकडून करून घेतलेले असते. म्हणून त्या कामात कुशलता येते.
५. बाह्यस्रोताच्या माध्यमातून केलेले कार्यातून कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षित होण्याची संधी असते.

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli, Dist. Hingoli

पायभूत सुविधा उपलब्ध न करता सुध्दा कार्य पार पाडू शकते.

७. चांगल्या सेवा सुविधा दिली जात असल्यामुळे संस्थेचे प्रशासन चांगल्या प्रकारे चालतात.
८. अंतर्गत साधनावर कमी अवलंबून रहावे लागते.

बाह्यस्रोतामुळे व्यवस्थापनातील तोटे

बाह्यस्रोत व्यवस्थापनामुळे काही लाभ असले तरी देखील काही तोटेही संभवतात. ते पुढीलप्रमाणे

१. बाह्य सेवांची गुणवत्ता व दर्जा.
२. अशा व्यवस्थापाच्या उपाययोजनामुळे प्रमुख संस्थेची अवलंबिता वाढते.
३. प्रमुख संस्थेच्या अंतर्गत सुरक्षेस धोका निर्माण होऊ शकतो.
४. बाह्यस्रोताना वाढणाऱ्या मागणीमुळे अशा स्रोताकरीता गरजेनुरूप प्रसंगी अधिक किंमत मोजावी लागते.
५. बाह्य स्रोतावरील नियंत्रणाच्या अभावामुळे त्याचा सकल गुणवत्ता दर्जा घसरणे संभवते. यामुळे प्रमुख संस्थेची उत्पादने व सेवा यांचा दर्जा घसरू शकतो.
६. बाह्यस्रोतावर अवलंबून राहिल्यावर ऐनवेळी व आपातकालीन व्यवस्थापनात अडथळे निर्माण होतात.
७. बाह्यस्रोताकडे मागणी वाढल्यामुळे सेवा सातत्यात अडथळा निर्माण होऊ शकतो.

बाह्यस्रोता मधील धोके

बाह्यस्रोताचे साहस दाखवताना खालील बाबींचा विचार करून बाह्यस्रोत ठरवणं आवश्यक आहे.

१. दीर्घकाळ सेवा देणाऱ्याची निवड केली पाहिजे.
२. जास्तीत जास्त सेवा देणाऱ्या संस्थेशी चर्चा करून दीर्घकालीन फायदा देणाऱ्या संस्थेची/कंपनीची निवड (नियुक्ती) केली पाहिजे.
३. बाह्यस्रोतामुळे कधी कधी संस्था विशिष्ट ध्येय गाठतात आणि योग्य रणनिती ठरवण्यास असफल झाल्यास त्याचा परिणाम व्यवस्थापनाला सुध्दा भोगावा लागतो.
४. सेवा पुरवणाऱ्या संस्थेवर नियंत्रण ठेवण्याचा धोका संभवतो.
५. नविन सेवा देणाऱ्यावर संपूर्ण विश्वास टाकणं, कठीण जातं.
६. बाह्यस्रोतामुळे कधीकधी कामामध्ये बाधा उत्पन्न होते.
७. तात्काळ कसर रद्द झाल्यास सर्व प्रशासन कोलमडू नये म्हणून योग्य नियोजन करणे आवश्यकता आहे.
८. सेवा देणाऱ्याच ज्ञान, अनुभव, कुशलता त्याचेकडे असेलच असे नाही.
९. सुविधा देणाऱ्याची आर्थिक परिस्थिती, अनुभव, सुबत्ता आणि चांगल्या प्रकारे सुविधा देतो का त्याच्या विषयी चौकशी न करणे.

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli, Dist. Hingoli

सेवा देणाऱ्याची निवड

- जॉन बायसन यांच्या मते सेवा देणाऱ्याची निवड करतांना खालील मुद्दे लक्षात घ्यावे.
१. सेवा देणाऱ्याची योग्यता आणि कार्यक्षमता याचा विचार करून निवड करावी.
२. सेवा देणारा आपल्याला हवी असलेली माहिती सेवा उपलब्ध करून देऊ शकतो का किंवा त्याचा दुसऱ्या व्यवसायायकडे कल आहे का याचा विचार करावा.
३. सेवा देणाऱ्याची आर्थिक स्थिती कशी आहे आणि तो आपल्याला दिर्घकाळ सेवा देऊ शकतो का? याचा विचार करून निवड करावी.
४. सेवा देणाऱ्याच तंत्रज्ञान, त्याच्या सेवेची योग्यता, आणि अनुभव हे त्याने या अगोदर सिध्द केलेले आहे का हे तपासून पाहिले पाहिजे.
५. सेवा देणारा हवी असलेली कुठलीही सेवा तत्परतेने प्रदान करू शकतो का याचा विचार करावा.
६. सेवा देणारा त्याच सेवेवर नियंत्रण का? भविष्यातल्या कुठल्याही आव्हानाला समोर जाण्याची क्षमता त्याच्या सेवेवर नियंत्रण आहे का? भविष्याला कुठल्याही आव्हानाला समोर जाण्याची क्षमता किंवा स्वतःला बदलण्याची क्षमता आहे का याचा विचार करावा.
७. सुरक्षा आणि जोखिम व्यवस्थापनाचा विचार करावा.
८. टेंडर पध्दतीने निवड करावी.
९. सेवा देणाऱ्याच कौशल्य तपासाव.
१०. सेवा देणारा पूर्ण क्षमताधिष्ठित असावा.
११. सेवा देणाऱ्याची व्यवसाय जगतामध्ये स्पर्धा क्षमता आहे का?
१२. सेवा देणाऱ्याचा समजुदतदारपणा, क्षमता आणि त्याची माहिती सेवा व्यवसायाविषयी सहभाग.

नविन तंत्रज्ञानाचा परिणाम

कोलीन स्टील यांच्या मते अद्याप अनेक संस्थानामध्ये भुतकालीन किंवा जुन्या रूढी परंपरेनुसार माहिती मिळविण्याची पध्दत अवलंबिली जाते. कर्मचाऱ्याविषयी लवचिकता आणि जोखीम स्विकारणे महत्वाचे असते. सर्व समुदायामध्ये कौशल्यानुसार योजना आखणे एका दृष्टीने महत्वाचे असते. तर दुसरीकडे यशस्वीतेसाठी निष्ठा आणि सहकार्याची भावना ही व्यवस्थापनाकडे हळूहळू निर्माण होणे महत्वाचे असते. विशेष वाचकावर लक्ष केंद्रित करण्याची गरज आहे. हे ओळखून ग्रंथपालाने हा बदल स्वतःमध्ये घडवून आणून तसा बदल करण्यास नेहमी तयार असले पाहिजे. बदल हा कधीकधी चांगल्या कामामध्ये अडथळे निर्माण करतो हे ओळखणे गरजेचे आहे. माहिती तंत्रज्ञानाचा ग्रंथालयाच्या व्यवस्थापनावर मोठ्या प्रामाणत परिणाम झाला आहे. पारंपारिक वाचन साहित्याला संदर्भ सेवा देणे लोप पावत आहे. डीजीटल ग्रंथालये ही संकल्पना रूढ होत आहे. ग्रंथपाल आणि ज्ञानी सेवक पारंपारिक प्रक्रियेमध्ये कधीही पारंपारीक पध्दतीला पायबंद घालून ऐतिहासिक बदल करू शकतात. मस्टन आणि बोनस यांनी १९९७ ला असं दर्शविलं की माहिती तंत्रज्ञानामध्ये भागीदारी

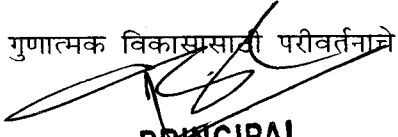
नादवून ग्रंथालयासाठी मुलभूत सुविधा वाढवणे महत्वाचे आहे. यामध्ये तज्ञ माहिती पुरविणारे कर्मचारी आणि ग्रंथपाल यांची भूमिका महत्वाची आहे.

सारांश

कोणतेही ग्रंथालये परिपूर्ण नसते. माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगात बाह्यस्रोताचा वापर करणे आगत्याचे झाले आहे. बाह्यस्रोताच्या माध्यमातून ग्रंथलयीन सेवा प्रभावीपणे देता येऊ शकतात. ग्रंथालयातील बाह्यस्रोताच्या माध्यमातून दुय्यम प्रतीची कामे करून घेऊन प्रमुख सेवा देण्यावर ग्रंथालयातील कर्मचारी लक्ष केंद्रित करू शकतात. ग्रंथालयामध्ये बाह्यस्रोताच्या माध्यमातून बुक पाकीट बनवणे, ग्रंथालयाची स्वच्छता राखणे, नविन डेटाबेस तयार करणे, आणि ग्रंथालयातील नविन तंत्रज्ञानाचा कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण देऊन त्यांच्या ज्ञानाचा भर टाकणे इत्यादी कामे करून घेऊ शकतात. त्यामुळे ग्रंथालयावर आर्थिक भार कमी होतो. व आर्थिक बचत होते. त्यामुळे नविन कर्मचाऱ्याची भरती करण्याची आवश्यकता राहत नाही. ग्रंथालयाची आर्थिक बचत होते. वरील सर्व कारणामुळे ग्रंथालयात बाह्यस्रोत करणे काळाची गरज आहे. ही गरज केवळ एका परीक्षेकरीता नसून ती देशांतर्गत व देशाबाहेर पातळीवर आजकाल येऊन ठेपलेली आहे. म्हणून बाह्यस्रोताचा डोळसपणे वापर हेच प्रभावी व्यवस्थापनाचे भविष्यातील लक्ष राहणार आहे.

संदर्भ

1. Dudeja, V.D. (1998). Information Technology Production and Operation. New Delhi : Management Common wealth Publisher.
2. Kumar, P.S.G. (2003). Management of Library and information Centers. Delhi : BRPC.
3. Mehrotrs, Nitin. (2005). Business Process and outsourcing. Hydrabad : ICFAI University.com.
4. <http://www.librarymgmtsvc.com>
5. बुवा, जी.ए. (२००७). बाह्यस्रोत व्यवस्थापन. ज्ञानगंगोत्री, य.च.म.मु.वि, नाशिक.
6. Sarkar, D. (2006). Lessons in six sigma. New Delhi : Response Books.
7. Pande, P.S. (2006). The six Sigma Way. New Delhi : Tata Macgrow-Hill.
8. Malhotra, S. (2006). Quality Management. New Delhi : Deep & Deep Publications.
9. Sign, S.A. (2006). Six Sigma Concepts & Cases. Hyderabad : Nagarjuna Will.
10. घटकार, (२००७). सिक्स सिग्मा ग्रंथालयासाठी उपयुक्त प्रणाली. टी. क्यु.एम. सोव्हीनिअर मराठवाडा विभाग सेमीनार. औसा.
11. हरकल, प्रभाकर. (२००४). व्यवसाय व्यवस्थापाची मुलतत्वे. औरंगाबाद : विद्या बुक्स पब्लिकेशन्स.
12. घुमरे, शिवशंकर (२००२). ग्रंथालयाच्या गुणात्मक विकासासाठी परिवर्तनाचे व्यवस्थापन. ज्ञानगंगोत्री, य.च.म.मु.विद्यापीठ, नाशिक.

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli, Dist. Hingoli

13. दळवी, महेश. (२००२). माहिती तंत्रज्ञान युगातील शैक्षणिक ग्रंथालयाची भूमिका. ज्ञानगंगोत्री, य.च.म.मु.वि. नाशिक.
14. कुलकर्णी, सु.(२००५). ज्ञानव्यवस्थापन नव्या युगातील नवे आव्हान. ज्ञानगंगोत्री, य.च.म.मु.वि. नाशिक.
15. गणपुले, श.श. (२०००). व्यवस्थापन मुलतत्वे, कार्यपध्दती आणि मुल्यमापन ज्ञानगंगोत्री, य.च.म.मु.वि. नाशिक.
16. कऱ्हाळे, बी.एम. (२००७). शास्त्रीय संशोधन पध्दती. नागपुर : पिंपळापुरे अँड कंपनी पब्लीशर्स.
17. पारखी, गं. (२००१). ग्रंथालयशास्त्र परिचय. पुणे : युनिव्हर्सल प्रकाशन.
18. बोधनकर, सु. (२००४). सामाजिक संशोधन पध्दती. नागपुर : श्री साईनाथ प्रकाशन.
19. Kumar, P.S.G. (2004). Research Methods in Library & Information Science. Delhi : Anand Publications.
20. कायंदे, ग.वि. (२००६). संशोधन पध्दती. नाशिक : चैतन्य पब्लीकेशन.
21. पाटील, व. वी. (२००५). शैक्षणिक कृती संशोधन. पुणे : नुतन प्रकाशन.
22. पाटील, वा. भा. (२००६). संशोधन पध्दती. पुणे : प्रशांत पब्लीकेशन.

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli, Dist. Hingoli